

אקולוגיה וסביבה

כתב עת למדע ולמדיניות הסביבה

תכניות מים לנחלים – מחזון ליישום: צעדים מעשיים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל

אורית סקוטלסקי
 רכות תחום נחלים ומים, החברה להגנת הטבע
orit.skutel@gmail.com

תכניות מים לנחלים – מחזון ליישום: צעדים מעשיים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל

אורית סקוטלסקי

יוני 2016, גליון 2, (עמ' 98-100)

עד שנות ה-60 של המאה ה-20 עדיין היה אפשר ליהנות ממים זכים, ששצפו בנחלים לאורך החופים ובעמקים, לטייל בין מעיינות שנבעו בפינות חמד נסתרות ולשוטט בשרידי היישובים ההיסטוריים שהתבססו על מימיהם. לצערנו, משבר המים המתמשך בישראל הוביל לפגיעה אנושה בנחלים: ייבוש המעיינות, זיהום המים בערוצים, והיעלמות של ערכי הטבע והנוף הייחודיים לנחלים. בשנים האחרונות מתחוללים שינויים מהותיים במשק המים, עם הקמת מתקנים להתפלת מי הים והקמת מערכות אספקת מי קולחים לחקלאות. השינויים הדרמטיים הללו יכולים לאפשר שיקום של מפלסי המים במקורות המים הטבעיים בישראל, וכן שיקום שפיעת המים במעיינות ובנחלים שיובשו – לטובת הטבע ולטובת האדם.

בשנת 2000 החליטה ממשלת ישראל על הקצאת 50 מיליון מל"ק מים בשנה למטרות שיקום זרימת המים בנחלים. בהמשך להחלטה פרסמו בשנת 2003 המשרד לאיכות הסביבה ורשות הטבע והגנים מסמך מדיניות בנושא "זכות הטבע למים"^[4], המתמקד בצורכי המים הנדרשים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל. מסמך זה שימש פלטפורמה מקצועית מוסכמת למיסוד הקצאות המים לבתי הגידול הלחים ולנחלים. בשנת 2004 קיבלה מדיניות "זכות הטבע למים" משנה תוקף עם אישורו של תיקון מספר 19 לחוק המים^[3], שהופך את הטבע לצרכן של משאב המים, ומנחה את מנהל רשות המים לספק מים באיכות ובכמות הנדרשות לקיום מערכות טבע ונוף.

עם זאת, הקצאות המים לטבע הן מים המסופקים לשמורות טבע ולנחלים בצינורות. הקצאות המים הללו מהוות סוג של "אינפוזיה" להצלת הטבע בשמורות טבע שִׁבְשׁוּ. מבחינת שמירת טבע, אספקת מים מצינורות היא פתרון דחק לשעת חירום בלבד, ואינה מספקת פתרון ראוי לשיקום נחלים.

מהקצאות מים לטבע – לתכניות מים לנחלים

בשנים האחרונות, לאור השינויים המהותיים המתחוללים במצב משק המים, השתנו יעדי שיקום זרימת המים בנחלים. כיום השאיפה היא לשקם, ככל הניתן, את שפיעת המים הטבעית במעיינות. השיקום נעשה על-ידי: צמצום שאיבת מי התהום באגנים ששפיעת מי המעיינות בהם נפגעה מירידת מפלסים; פירוק מתקני התפיסה של המים שנבנו על מקורות הנביעה של המעיינות, ושחרור מי המעיינות לזרימה בנחלים; אספקת מקורות מים חלופיים לצרכני המים החקלאיים, השואבים כיום מים ישירות מהמעיינות ומהנחלים.

הקצאות המים לטבע ומסמך "זכות הטבע למים" הובילו להחלטה אסטרטגית של המשרד להגנת הסביבה ושל רשות הטבע והגנים, לקדם תכניות מים לנחלים^[2]. מטרת תכניות המים היא להשיב את זרימת מקורות המים הטבעיים לטבע באופן שמאפשר למערכות האקולוגיות בנחלים לשוב ולהתקיים. תכניות המים נערכות תוך התחשבות הן ביעדי השיקום האקולוגי והנופי של הנחל הן בצורכי הצרכנים החקלאיים באגן הנחל. בתכניות המים לנחלים נקבעים יעדי משטר זרימת המים בנחל מבחינת כמויות ואיכויות, וכן נקבעים פעולות ואמצעים, הנדרשים לשיקום זרימת המים בנחל באופן שיאפשר שיקום ערכי הטבע. תכנית מים לנחל כוללת תיאור מקורות המים הטבעיים באגן הנחל בעבר וכיום; אפיון של בתי הגידול הלחים (המצויים והרצויים) לכל אורך הנחל, והגדרת יעדי השיקום האקולוגי וההידרולוגי; פירוט האמצעים ההנדסיים, התפעוליים והאסדרתיים הנדרשים כדי להגיע למשטר ההידרולוגי הרצוי לשיקום המערכת האקולוגית בנחל.

שמונה תכניות מים לשמונה נחלים מרכזיים בישראל כבר מוכנות ליישום. התכניות הללו מציעות פתרונות ריאליים ויישומיים לשיקום שפיעת המים בנחלים, תוך אספקת מים חלופיים לצרכנים החקלאיים (טבלה 1). לפיכך, בתוך שנים ספורות ניתן לשקם את זרימת המים בנחלים הללו, וכן להשלים הכנת תכנית-אב לאומית להשבת המים לטבע.

נוסף על התכניות המוצגות בטבלה, מתוכננות עוד שתי תכניות מים חשובות לקידום בשנה הקרובה: תכנית מים לנחלי מעלה אגן היכרת (כולל נחלי מקורות הירדן, מורדות הגולן ומעיינות הדופן בעמק החולה) ותכנית מים לנחל תנינים.

צעדים נחוצים ומעשיים יכולים להוביל בתוך שנים ספורות לשיקום זרימת המים בנחלים חשובים ומרכזיים במדינת ישראל. שיקום הנחלים ובתי הגידול הלחים הוא מטרה חשובה, לא רק לקיום מערכות אקולוגיות בריאות, אלא גם לשימור היסטורי של אתרים ייחודיים, לחיזוק החקלאות, להגדלת התיירות, ובעיקר לשיפור איכות החיים של אזרחי מדינת ישראל.

למרבה הצער, תכניות המים שהוכנו בשנים האחרונות, כמעט שאינן מקודמות כיום בוועדות השיפוט של רשות המים, ולא זוכות לתקצוב במסגרת תקציבי משק המים. היות שכך, מצב זרימת המים בנחלי ישראל ממשיך להתדרדר. בימים אלה פרסמה החברה להגנת הטבע חוברת המסכמת את היעדים המרכזיים משמונה תכניות מים לנחלים, וקראה למשרד האנרגיה והמים ולרשות המים להתגייס לשיקום זרימת המים בנחלים^[1]. אימוץ ההמלצות של תכניות המים ויישומן יובילו לזרימת מים חיים בנחלים מרכזיים, לטובת הטבע ולטובת הציבור בישראל.

טבלה 1. נקודות מרכזיות בשמונה תכניות מים, המיועדות להשיב שפיעת מים טבעיים לנחלים ולאפשר שיקום של המערכות האקולוגיות בבחי הגידול הלחים

תחל	בעיות מרכזיות בנחל כיום	פתרונות מוצעים בתכנית המים	קטגוריה תכנית המים
נחל גמזון	עיינות כבדי חמוסים לחקלאות	הקמת מערכת לאספקת מים חלופיים לחקלאות ושחרור מי המעינות לזרימה בנחל - עד פאזי הריה	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים
נחל נשון	שפיעת המעינות הטבעית (כ-50 מל"ק בשנה) יבשה כתוצאה משאיבה אינטנסיבית של מי תהום באגן; שמורת עין אפק נשענת כיום על הקצאת מים זעומות מקירוח סמוך	שיקום שפיעת המים במעינות בשמורה; שיקום זרימת המים האיתנה לאורך הנחל בכמות המתואמת ליערי השיקום האקולוגי והמזיקות (בערך שלי שמסקינת המים ההיסטורית: כ-15 מל"ק בשנה); טיפול במי המלט של בנכות הדגים והמסקת הזרמת מים מזהמים לנחל	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים
נחל ציפורי	מי המעינות הזורמים באופן טבעי בנחל ציפורי נשאבים, ללא אורט, למטרות חקלאות באגן הנחל	שחרור כל מי המעינות לזרימה בנחל והפסקת שאבת המים (הלא חוקית) מחאפיק; הקמת תשתיות לאספקה של מים שוליים לחקלאים, תשעים כיום על מי הנחל	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים
נחל קישון	ניקה, הסדרת אגן הנחל לחקלאות, הזרמת מכלים מי תהום והזרמת שפכים תעשייתיים לאפיק פגש קשת בערבי הסבע שאפיינו את הנחל	התכנית מתרכזת בקטע המרכזי, האיתן, של הנחל - מאגם ברוך עד הריבור עם נחל ציפורי. תוכנן זרימה איתנה של 15 מל"ק בשנה (תהליך מי מעיינות נמי הכינרת); ישוחררו מעיינות אחרים, ויטופקו מים חלופיים לצרכים החקלאיים	התכנית מונחה בשלבי ביצוע
נהר הירדן הדרומי	שימוש משוגר במים מצד ישראל, סוריה וירדן מצמצם את כמויות המים בנהר - מכ-1,200 מל"ק בשנה במליחות של כ-400 מ"ג כלור לליטר, לכ-2 מל"ק בשנה של מים מליחים (מי המוביל המלוח) ומוזהמים משפכים	הזרמת עד 40 מל"ק בשנה של מי הכינרת במזרח נהר הירדן כדי להחול את מליחות המים לרמה המותרת מ-1,000 מ"ג כלור לליטר; שחרור חלק (קטן) מהמעיינות התפוסים בעמק המעינות; התמקדת חלק ממי המעינות המלוחים (המוביל המלוח) ויצירת אגן שיקום למי הרכי	התכנית בתהליכי שיפוט ברשת המים
נחל חדרה	נחל נוק, יבש, זוגם, נחל למטרד סביבתי; לאורך הנחל הוקמו סכרים רבים המשחשים לאנוס ולשאבה של מים לצורכי חקלאות; הסכרים מייבשים קוטעים את שפיעת המים הרצימה לאורך הנחל, ומונעים מערכת האקולוגית	שיקום שפיעת המים הטבעית בנחל על-ידי הסרת סכרים (חוקיים ולא חוקיים) והסדרה מחדש של הפקת המים לחקלאות; סיום תוצאת המזהמים מהנחל	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים
נחל סבור	רביבות מי המעינות בנחל תבור נתפסו לצורכי חקלאות	יקמו המישה מעלים לחשבת מי המעינות לנחל - כולל לאספקת מים חלופיים לצרכים החקלאיים ולשחרור מי המעינות לזרימה בנחל	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים
נחל חרוד	כל מי המעינות בעמק חרוד מנוגלים להשקיה חקלאית ולבנכות הדגים; הנחל יבש, הזרמים בורק מים מזהמים מבנכות הדגים	טיפול במי המלט של בנכות הדגים בהתאם לתקנות המדומים המקומות בבוסת; השבת מים חיים לזרימה בקטע איתן של הנחל - הזרמת חלק מהמים של עין חרוד, עין חונת, ועין חסידה לזרימה בנחל, ואספקת מים מוחלפים לצרכים החקלאיים	התכנית מונחה לשיבוט ברשת המים

מקורות

- [1] החברה להגנת הטבע. 2016. שלוש שנים - שמונה נחלים: צעדים מעשיים לשיקום זרימת המים בנחלי ישראל.
- [2] המשרד להגנת הסביבה. 2016. מדריך להכנת תכניות מים לנחלים - מחזן למעשה. המשרד להגנת הסביבה, רשות המים, ורשות הטבע והגנים. www.tinyurl.com/prp-water-plans.
- [3] כנסת ישראל. חוק המים (תיקון מס' 19). התשס"ד-2004. www.tinyurl.com/water-law-19.
- [4] שחם ג. 2003. זכות הטבע למים - דרישות מים עבור גופי מים ובתי גידול לחים - מסמך מדיניות. הוגש למשרד לאיכות הסביבה ולרשות הטבע והגנים. www.tinyurl.com/nature-water-rights.

רח' קהילת ניו-יורק 19 תל-אביב 6775323 טל. 03-6200025 פקס. 03-6090396
magazine@isees.org.il

